

ԳԵՐՄԱՆԵՐԵՆԻ ԺԽՏԱԿԱՆ ՄԱԿԲԱՅՆԵՐԻ ՏԻՊԱԲԱՆԱԿԱՆ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ՆԱԻՐԱ ՇԱՉԻԼՎՅԱՆ

Սույն հոդվածում ժամանակակից գերմաներենի ժխտական մակբայների տիպաբանական առանձնահատկությունները ներկայացվում են հայերենի համապատասխան իրողությունների գուգադրմամբ: Վերջինս հանդես է գալիս որպես չափանմուշ-լեզու: Ժխտական մակբայները ժխտում արտահայտող բառաքերականական միջոցներ են, որոնք ուշագրավ են նրանով, որ նախադասության կազմում դրանց առկայությունը նպաստում է տարբեր լեզուներում, ինչպես նաև մեկ լեզվի զարգացման տարբեր շրջաններում ժխտական նախադասություն կազմելու ինքնատիպ առանձնահատկությունների դրսևորմանը: Ցույց է տրվում, որ ժխտման կարգի արտահայտման նշված միջոցներով ժամանակակից գերմաներենի մենաժխտական համակարգը հակադրվում է հայերենի բազմաժխտական համակարգին: Գերմաներենի մենաժխտական համակարգը բացատրվում է առհասարակ այս լեզվում քերականական կառույցների հնարավորինս միավորման ընդհանուր հակվածությամբ: Այստեղ ժխտական մակբայները նախադասության մեջ գործածվելով ժամանակի, տեղի և ձևի պարագաների շարահյուսական գործառույթներով ժխտական իմաստ են հաղորդում ձևով հաստատական ստորոգյալին, դրանով հանդերձ՝ ամբողջ ասույթին՝ իրականացնելով ընդհանրական ժխտման գործառույթ, մինչդեռ հայերենի համարժեք միջոցները մինևույն գործառույթով կիրառվում են, որպես կանոն, բայի ժխտական ձևերի հետ և հանդես են գալիս որպես բարդ ամբողջություն: Հայերենում ժխտական մակբայները առաջնային ժխտական տարբեր են, քանի որ դրանց առկայությունը նախադասության մեջ առաջ է բերում բայի ժխտական ձևերի գործածման անհրաժեշտություն, մինչդեռ հակառակ երևույթը հատկանշական չէ:

Բանալի բառեր - տիպաբանական առանձնահատկություններ, ժխտական մակբայ, բառաքերականական միջոցներ, բազմաժխտական լեզու, մենաժխտական լեզու, կրկնակի ժխտում, ժխտական նախադասություն, ընդհանրական ժխտում, շարահյուսական գործառույթ, պարագա, իմաստաբանական դաշտ

Ժամանակակից գերմաներենի տիպաբանական առանձնահատկությունների ուսումնասիրությունն այսօր լայն թափ է ստացել և դրանց վերաբերյալ հրատարակվում են բազմաթիվ տարաբնույթ ուսումնասիրություններ: Սակայն խնդիրն այն է, որ գերմաներենի տիպաբանական յուրահատկությունների բացահայտումը կատարվում է հիմնականում եվրոպական լեզուների և հատկապես անգլերենի համադրությամբ: Մինչդեռ մեր մայրենի լեզվի փաստերի հիման վրա կա-

տարվող քննությունը նույնպես բացահայտում է հետաքրքիր իրողություններ: Հատկանշական է, որ, անկախ ցեղակցական պատկանելությունից, գերմաներենի և հայերենի քերականական համակարգերը ունեն կառուցվածքային և գործառական տիպաբանական ոչ պակաս կարևոր ընդհանրություններ:

Սույն հոդվածում գերմաներենի ժխտական մակբայների տիպաբանական յուրահատկությունները ներկայացվում են հայերենի համապատասխան իրողությունների հետ զուգադրմամբ: Վերջինս այստեղ հանդես է գալիս որպես չափանմուշ - լեզու:

Գերմաներենի ժխտական մակբայները հիմնականում ուսումնասիրվել են ժխտական դերանունների հետ որպես ժխտման կարգի արտահայտման բառաքերականական միջոցներ կամ, այսպես կոչված, ժխտական «ընդհանրացնող անդամներ» (ըստ Ն. Ա. Բուլախի՝ *обобщающие члены*, ըստ Օ. Բեհագելի՝ *summierende Glieder*, ըստ Հ. Պաուլի՝ *verallgemeinernde Pronomen und Adverbien*), ընդ որում՝ դրանք ներկայացվել են հիմնականում որպես ընդհանրական ժխտման միջոցներ: Ինչպես նշում է Բուլախը, եթե գործողությունը տեղի է ունենում ոչ մի տեղ, ոչ մի կերպ, ոչ մի անգամ և ոչ մեկի կողմից, ապա խոսք լինել չի կարող այդ գործողության կատարման մասին¹: Ժխտում արտահայտող վերոհիշյալ միջոցները ուշագրավ են հատկապես նրանով, որ նախադասության կազմում դրանց առկայությունը նպաստում է տարբեր լեզուներում, ինչպես նաև մեկ լեզվի զարգացման տարբեր շրջաններում ժխտական նախադասություն կազմելու ինքնատիպ առանձնահատկությունների դրսևորմանը: Կախված այն բանից, թե նախադասության կազմում առկա ժխտական տարբերը փոխադարձաբար բացառո՞ւմ են միմյանց, թե՞ ներառում, ընդունված է բնական լեզուները բաժանել երկու խմբի՝ մենաժխտական և բազմաժխտական: Մենաժխտական տիպի լեզուներում բացառվում է երկու կամ ավելի ժխտական տարբերի միաժամանակ կիրառումը: Ժխտման բառաքերականական միջոցները նման լեզուներում առանձնահատուկ են նրանով, որ ինքնին իրականացնում են ընդհանրական ժխտման գործառույթ՝ անկախ այն բանից, թե նախադասության մեջ հանդես են գալիս ենթակայի, ստորոգելիական վերադիրի, թե լրացման շարահյուսական պաշտոններով: Եթե ոչ մի ենթակա գործողություն չի կատարում, հետևաբար այդ գործողությունը տեղի չի ունենում: Ճիշտ նույն կերպ՝ գործողությունը, որն անպայման ենթադրում է խնդրի առկայություն, տեղի չի ունենում, եթե այն չի տարածվում որևէ խնդրի վրա: «Ich sehe nichts» (Ես ոչինչ չեմ տեսնում) նախադասությունը Ա. Շլայխերը մեկնաբանում է որպես տեսնելու բացասական գործընթաց, իսկ Բ. Դելբրյուկը, վերլուծելով «Niemand sitzt» նախադասությունը, նշում է. «Եթե ոչ ոք նստած չէ, ապա խոսք լինել չի կարող նստելու գործընթացի մասին»²: Այսինքն՝ եթե գործողությունը ելնում է զրոյական ենթակայից կամ ուղղ-

¹ См. у Булах Н. А. Средства отрицания в немецком литературном языке /Яросл. гос. пед. ин-т им К. Д. Ушинского// Ученые записки, Выпуск 57, Ярославль, 1962, էջ 200:

² Delbrück B., Germanische Syntax I. Zu den negativen Sätzen. Leipzig, 1910, p. 11.

ված է դեպի գոյություն չունեցող խնդիրը, ապա չի կարող գոյություն ունենալ նաև հենց այդ գործողությունը: Մինչդեռ բազմաժխտական լեզուներին բնորոշ են ոչ միայն միակի, այլև կրկնակի, եռակի, հաճախ նաև բազմակի ժխտումով նախադասությունները: Այսինքն՝ նախադասության մեջ, բացի բայական ժխտական մասնիկից, ժխտման գործառույթով միաժամանակ կիրառվում են նաև այլ ժխտական տարրեր (դերանուն, մակբայ և այլն): Կրկնակի (բազմակի) ժխտումով նախադասությունները մեկնաբանող գիտական կարծիքներից ուշագրավ է հատկապես Օ. Եսպերսենի տեսակետը, համաձայն որի՝ նման նախադասությունները կարելի է մեկնաբանել հնչյունաբանորեն³: Որոշ լեզուներում հնչյունաբանության տեսանկյունից բայական ժխտական մասնիկի «անկշռությունը», ոչ բավարար լինելը և հետևաբար լսողի կողմից աննկատ մնալու մտավախությունը առաջ են բերում մեկից ավելի ժխտական տարրերի կիրառման անհրաժեշտություն: Գերմանական լեզուներում պատմական զարգացման ընթացքում բայական ժխտական մասնիկը դարձել է առավել «ծանրակշիռ», հաստատուն և լիարժեք բավարար միջոց ժխտում արտահայտելու համար: Դա է պատճառը, որ այդ լեզուներում խիստ հազվադեպ է զգացվում միաժամանակ այլ ժխտական տարրերի կիրառման անհրաժեշտություն: Բազմաժխտական լեզուներում նախադասության մեջ կիրառված ժխտականներից մեկը համարվում է առաջնային, մյուսները երկրորդային կամ լրացուցիչ: Առաջնային է այն ժխտական տարրը, որն անկախ է, և որի առկայությունը առաջ է բերում համապատասխան միտք արտահայտելու անմիջական ցանկություն: Երկրորդային է այն ժխտական տարրը, որի կիրառումը ասույթում մի որևէ այլ ժխտականի առկայության հետևանք է⁴: Ժամանակակից հայերենում առաջնային ժխտական տարրեր են ժխտման բառաքերականական միջոցները, քանի որ դրանց առկայությունը ասույթում առաջ է բերում բայի ժխտական ձևերի գործածման անհրաժեշտություն, մինչդեռ հակառակ երևույթը հատկանշական չէ: Ըստ Օ. Եսպերսենի՝ մենաժխտական լեզուները բազմաժխտական լեզուների համեմատ զգալի առավելություն ունեն, քանի որ ավելի համակարգված են ու միաձույլ, և միակի ժխտումով նախադասության արտաբերումը խոսողից և դրա ընկալումը լսողից պահանջում են մտավոր գործունեության ավելի մեծ լարվածություն⁵: Հարկ է նշել, որ լեզուների դասակարգումը մենաժխտական և բազմաժխտական տիպերի ճշգրիտ է համարվում միայն լեզվի տվյալ փուլի ուսումնասիրության դեպքում: Մասնագիտական գրականության մեջ տարբեր լեզուների ժխտման կարգի տարածմանակյա ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս բազմաժխտականից անցում դեպի մենաժխտական համակարգ և ընդհակառակը: Ժամանակակից գերմաներենը, ի տարբերություն հայերենի, մենաժխտական լեզու է, այսինքն՝ ժխտական նախադասության

³ Տե՛ս Օ. Jespersen, *Negation in English and other Languages*, Kobenhavn, 1917, էջ 10:

⁴ Տե՛ս Маныкян Ж. Семантический анализ отрицательных предложений в современном армянском языке. Ер., 1975, էջ 19:

⁵ Տե՛ս Օ. Jespersen, նշվ. աշխ., էջ 97:

մեջ կարող է գործածվել մեկ ժխտական տարր: Գերմաներենում դա բացատրվում է առհասարակ քերականական կառույցների հնարավորինս միավորման ընդհանուր հակվածությամբ: Բազմաթիվ լեզվական փաստերը վկայում են, որ մենաժխտականությունը և բազմաժխտականությունը հարկ է բնութագրել ոչ որպես լեզվի կառուցվածքային համակարգի լիարժեքության կամ անլիարժեքության հատկանիշ, ոչ որպես լեզվի զարգացման մակարդակ, այլ որպես լեզվի կառուցվածքային համակարգում հարաշարժ գործընթացի արդյունք, մի գործընթաց, որը պատմական զարգացման ընթացքում մշտապես ձգտում է լեզվական երևույթների արտահայտման առավել համապատասխան և ճկուն տարբերակների ստեղծմանը, լեզվի ներքին կառուցվածքի կատարելագործմանը:

Գերմաներենի ժխտման բառաքերականական միջոցներից առանձնացվել են *nie*, *niemals*, *nimmer*, *nimmernmehr*, *nirgends*, *nirgendwo*, *nirgendwohin*, *keineswegs*, *keinesfalls* ժխտական մակբայները, և փորձ է արվել դրանց առանձնահատկությունները ներկայացնել հայերենի համարժեք փաստերի գուգադրմամբ:

Քերականական աշխատություններում նշվում է, որ մակբայը՝ որպես խոսքի մաս, ցույց է տալիս գործողության, վիճակի հատկանիշ: Նյութական իմաստ ունեցող խոսքի մասերից այն միակն է, որ չի թեքվում, չի ենթարկվում քերականական փոփոխության: Բովանդակային առումով ժխտական մակբայներն ունեն վերացարկման ցածր աստիճան, և հետևաբար ժխտականից բացի, արտահայտում են նաև առարկայական իմաստներ՝ *nie*, *niemals*, *nimmer* → +Temp (ժամանակ), *nirgends*, *nirgendwo*, *nirgendwohin* → +Loc (տեղ), +Dir (ուղղություն), *keineswegs*, *keinesfalls* → +Mod (ձև):

Nie, *niemals*, *nimmer*, *nimmernmehr* ժխտական մակբայները ցույց են տալիս գործողության կատարման ժամանակը, այսինքն՝ գործողությունը երբեք չի կատարվել, չի կատարվում կամ չի կատարվելու: Ժամանակակից գերմաներենում դրանք ընկալվում են որպես պարզ բառեր, սակայն ծագումնաբանորեն ժխտական մասնիկի և համապատասխան բառի գուգորդումներ են: Այսպես *nie* ժխտական մակբայը, համաձայն Ֆ. Քլուգեի ստուգաբանության, ծագել է *ni* ժխտականի և *ee(ie)* մասնիկի ձուլման արդյունքում: *Ee(ie)* մասնիկը միջին բարձր գերմաներենում և նոր բարձր գերմաներենի վաղ շրջանում կիրառվել է *immer*, *irgend*, *einmal* նշանակությամբ: *Niemals* ժխտական մակբայն առաջացել է *nie* ժխտականի և *mals* գոյականի գուգորդմամբ: Վերջինս *Mal* գոյականի սեռական հոլովն է և միջին բարձր գերմաներենում կիրառվել է *Zeit*, *Punkt*, *Zeitpunkt* նշանակությամբ: *Nimmer* ժխտականը համապատասխանաբար ծագել է *nie* ժխտականի և *mêr* բառի գուգորդման արդյունքում և նշանակել է *nie*, *niemals von beginnendem und zukünftigen Zustand*⁶: Ինչ վերաբերում է *nimmernmehr* ժխտական մակբային, ապա այն առաջացել է *nimmer* և *mehr* բառերի գուգորդման արդյունքում և

⁶ Տե՛ս F. Kluge, Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. Berlin, 1921, էջ 327:

հետևաբար համարվում է հավելադրություն, քանի որ ծագումնաբանորեն արդեն իսկ իր կազմում ունեցել է *mêr* արմատը⁷: Քննարկվող ժխտական մակբայները հանդես են գալիս որպես հոմանիշներ՝ ժամանակային առումով չունենալով որևէ սահմանափակում, բացառությամբ *nimmermehr* ժխտական մակբայի, որը հիմնականում վերաբերում է կատարվելիք գործողությանը: Օրինակ՝ *Ich wusste ja, dass ich nimmermehr die Courage haben würde*. Իսկ գործառական հաճախականությամբ վերոնշյալ ժխտական մակբայներից առանձնանում է *nie* մակբայը: Երբեմն համատեքստում երկու ժխտական մակբայներ կիրառվում են միաժամանակ՝ *nie und nimmer, nie und nimmermehr, nimmer und nimmermehr* և այլ տարբերակներով՝ խոսքին հաղորդելով հուզաարտահայտչական նրբերանգներ: Օրինակ՝ *So etwas hatte seine Mutter nie und nimmer gesagt*.

Հայերենում համապատասխանաբար հանդես են գալիս *երբեք, ոչ մի անգամ, այլևս* մակբայները: Հարկ է նշել, որ հայերենի քերականական աշխատություններում ժխտական մակբայները որպես մակբայների առանձին խումբ չեն առանձնացվում: *Երբեք, ոչ մի անգամ, այլևս* բառերը համարվում են ժամանակի մակբայներ՝ ժխտական նշանակությամբ: Ընդ որում՝ արդի հայերենում տարածված է *այլևս* մակբայի գործածությունը նաև *արդեն* իմաստով, որի դեպքում այն դրվում է դրական բայաձևերի վրա: Որպես *այլևս* մակբային համարժեք բառ առօրյա խոսքում հաճախ գործածվում է նաև *էլ* մակբայը: Եթե գերմաներենում *nie, niemals, nimmer* մակբայները միաժամանակ և՛ բնութագրում են գործողության կատարման ժամանակը, և՛ ժխտական իմաստ են հաղորդում ամբողջ ասույթին, ապա այլ է վիճակը հայերենում, որտեղ *երբեք, ոչ մի անգամ, այլևս* մակբայները չեն ազդում նախադասության ընդհանրական ժխտական իմաստի վրա, այլ սաստկացնող իմաստ են հաղորդում ժխտական գործողությանը՝ բացարձակ ընդհանրական դարձնելով այն: Օրինակ՝

*Niemals im Leben sah ich den heiligen Storm, niemals die Lotosblumen, die sich in seinen frommen Wellen bespiegeln. [...] Niemals lag ich träumend unter indischen Palmen*⁸.

Der Vater sah *nie* Schulhefte an, weil es dafür keinen Grund gab⁹.

Կյանքում *երբեք* չտեսա սուրբ գետը, *երբեք* լոտոսի ծաղիկները, որոնք արտացոլվում են նրա բարեպաշտ ալիքների մեջ: *Երբեք* երագելով չպատկեցի հնդկական արմավենիների տակ:

Հայրիկը *երբեք* չէր նայում դպրոցական տետրերը, քանզի դրա համար պատճառ չկար:

Ե՛վ գերմաներենում, և՛ հայերենում քննարկվող մակբայները նախադասության մեջ գործածվում են որպես ժամանակի պարագաներ: Օրինակ՝

⁷ Տե՛ս **Н. А. Булах**, նշվ. աշխ., էջ 217:

⁸ Մեջբերումն ըստ **Н. Heine**, *Ausgewählte Werke in zwei Bänden*: Bd. 2, Prosa. Die Harzreise. Moskau, 1949, էջ 83:

⁹ Մեջբերումն ըստ **A. Seghers**, *Die Toten bleiben jung*. Berlin, 1951, էջ 142:

Traum und Phantasie waren mir gewiß
niemals fremd gewesen¹⁰.

Gelangweilt habe ich mich *nie* mit dir¹¹.

Երազանքն ու երևակայությունը իրա-
պես ինձ *երբեք* խորթ չեն եղել:

Ես քեզ հետ *երբեք* չեմ ձանձրացել:

Նշված օրինակներում ժխտական մակբայները՝ որպես ժամանակի պարագաներ, ստորոգյալի հետ կազմում են բայական կառույցներ, որտեղ առանցքային անդամը բայն է (waren *nimmals* gewesen/*երբեք* չեն եղել/, *nie* habe gelangweilt /*երբեք* չեմ ձանձրացել): Այս ժխտականները երբեմն հարադրվում են նախադասության որոշչին: Նման կառույցներում, սակայն, ժխտականի արտահայտած իմաստը տարածվում է միայն որոշչի վրա և չի փոխում նախադասության ընդհանուր հաստատական բնույթը: Օրինակ

Später, auf irgendeine *niemals*
aufgeklärte Weise ist einzelnen
Familiengliedern das “Wort”
bekannt worden¹².

Հետագայում մի ինչ-որ *երբեք* չբացա-
հայտված ձևով այդ «բառը» հայտնի դարձավ
ընտանիքի առանձին անդամների:

Այսպիսով, *nie, niemals, nimmer* ժխտական մակբայները, նախադասության մեջ գործածվելով որպես ժամանակի պարագաներ, ժխտական իմաստ են հաղորդում նախադասության՝ ձևով հաստատական ստորոգյալին, դրանով հանդերձ՝ ամբողջ նախադասությանը: Հայերենում *երբեք, ոչ մի անգամ, այլևս* մակբայները ժխտման բառաբերականական մյուս միջոցների նմանությամբ կիրառվում են բայի ժխտական ձևերի հետ: Ե՛վ գերմաներենում, և՛ հայերենում այս ժխտականները նախադասությանը հաղորդում են ժամանակի առումով ընդհանուր, բացարձակ ժխտական նշանակություն. ժխտումը վերաբերում է ոչ թե տվյալ եզակի դեպքին, այլ ընդգրկում, ներառում է բոլոր համանման դեպքերը:

Nirgends, nirgendwo, nirgendwohin ժխտական մակբայները ևս ունեն վերացարկման ցածր աստիճան, քանի որ բովանդակության պլանում, բացի ժխտական նշանակությունից, արտահայտում են նաև առարկայական՝ տեղի նշանակություն: Դրանք ընդհանուր առմամբ արտահայտում են բացարձակ ժխտական իմաստ՝ առանց որևէ տարածական սահմանափակման՝ *nirgends, nirgendwo, nirgendwohin / ոչ մի տեղ* (տարածության ոչ մի վայրում), սակայն որոշ դեպքերում կիրառվում են նաև ավելի սահմանափակ նշանակությամբ: Հայերենի *ոչ մի տեղ* ժխտական նշանակությամբ տեղի մակբայը «առանց որևէ տարածական սահմանափակման» իմաստով համապատասխանում է գերմաներենի *nirgends* ժխտական մակբային, իսկ ավելի կոնկրետ՝ սահմանափակ նշանակությամբ այն համապատասխանում է *nirgendwo, nirgendwohin* մակբայներին: Մակբայների տարածական ընդհանրացման ծավալը հասկանալի է դառնում տվյալ համատեքստից, որտեղ

¹⁰ Մեջբերումն ըստ՝ **J. Becher**, Abschied. Moskau, 1950, էջ 187:

¹¹ Մեջբերումն ըստ՝ **H. Böll**, Und sagte kein einziges Wort, Berlin. Darmstadt. Wien, 1964, էջ 136:

¹² Մեջբերումն ըստ՝ **Th. Mann**, Buddenbrooks. Bd. 1. Verfall einer Familie. Stockholm, 1945, էջ 467:

կիրառված բառերը հաճախ կոնկրետացնում, ճշտում են բովանդակության պլանում մակբայների իմաստաբանական դաշտը: Գերմաներենում նշված տեղի ժխտական մակբայներից կիրառման հաճախականությամբ առանձնանում է *nirgends*-ը, որը ժխտական մասնիկի և *irgend* բառի (միջին բարձր գերմաներեն՝ *iergen- an irgend einem beliebigen Orte, den man sich denken mag*) գուգորդման արդյունք է: Քննարկվող ժխտականները նախադասության մեջ կիրառվում են տեղի պարագայի շարահյուսական գործառույթով: Ժխտելով գործողության կատարման տեղը՝ որտեղ կատարվում է, որտեղից սկսվում է, որտեղով և դեպի ուր ուղղված է ենթակայի կատարած գործողությունը, գերմաներենում այս ժխտականները միաժամանակ ժխտական իմաստ են հաղորդում ստորոգյալին (գործողությունը, որը տեղի չի ունենում որևէ տեղ, տեղի չի ունենում առհասարակ) և արդյունքում արտահայտում ընդհանրական ժխտում: Հայերենում *ոչ մի տեղ* մակբայը չի ազդում նախադասության բնույթի վրա, այլ սաստկացնում է ժխտական ստորոգյալի արտահայտած իմաստը՝ ընդգծելով այն հանգամանքը, որ գործողությունը *ոչ մի տեղ չի կատարվում, օրինակ* [...] *ich sehe nirgends fertige Ware*¹³. [...] ես *ոչ մի տեղ* պատրաստի ապրանք չեմ տեսնում:

Երբեմն *nirgends* ժխտական մակբայը բովանդակության պլանում, բացի հիմնական տեղի նշանակությունից, արտահայտում է նաև ժամանակի նրբիմաստ: Օրինակ՝

Castricius gehörte *nirgends* zu denen, *Կաստրիցիուսը երբեք* նրանցից չէր, die das entscheidende Wort sprechen¹⁴. *ովքեր վճռական խոսք են ասում:*

Հաճախ քննարկվող ժխտականները կիրառվում են ժխտական սահմանափակումով նախադասություններում, ինչպես օրինակ՝ *Nirgends* wird die Pferdeschinderei *Ոչ մի տեղ* ձիերի սպանողով ավելի շատ *starker* getrieben, als in Göttingen¹⁵. *չեն զբաղվում, քան Գյոթինգենում:*

Նշված օրինակում ժխտական ընդհանրացումը ընդգրկում է բոլոր հնարավոր վայրերը՝ բացառությամբ մեկի:

Այսպիսով, գերմաներեն *nirgends, nirgendwo, nirgendwohin* ժխտականները բովանդակության պլանում, բացի ժխտականից, արտահայտում են նաև տեղի նշանակություն: Նախադասության մեջ գործածվում են որպես տեղի պարագաներ՝ ժխտական իմաստը տարածելով նաև ձևով հաստատական ստորոգյալի վրա. գործողությունը, որը «տեղի է ունենում» *ոչ մի տեղ, ընդհանրապես տեղի չի ունենում:* Նշված ժխտական մակբայներից առավել հաճախ կիրառվում է *nirgends* ժխտականը: Հայերենում համապատասխանաբար հանդես է գալիս *ոչ մի տեղ* ժխտական նշանակությամբ տեղի մակբայը, որը ևս գործածվում է որպես տեղի պարագա և, ի տարբերություն գերմաներենի, կի-

¹³ Մեջբերումն ըստ՝ Th. Mann, նշվ. աշխ., էջ 154:

¹⁴ Մեջբերումն ըստ՝ A. Seghers, նշվ. աշխ., էջ 160:

¹⁵ Մեջբերումն ըստ՝ H. Heine, նշվ. աշխ., էջ 11:

րառվում բայի ժխտական ձևերի հետ: Ե՛վ գերմաներենում, և՛ հայերենում քննարկվող մակբայները արտահայտում են տեղի առումով բացարձակ ժխտական նշանակություն, համատեքստում, սակայն, կարող են կիրառվել նաև ավելի կոնկրետ, սահմանափակ իմաստով:

Keineswegs, keinesfalls ժխտական մակբայները բովանդակության պլանում ցույց են տալիս գործողության կամ հատկանիշի դրսևորման աստիճանը՝ ժխտական տեսանկյունից: Դրանք ծագել են *kein* ժխտականի և համապատասխանաբար՝ *Weg* և *Fall* գոյականների սեռական հոլովի զուգորդմամբ: Այս ժխտականները հիմնականում կիրառվում են որպես հումանիշ ձևեր՝ բացառությամբ այն դեպքերի, երբ համատեքստում ամբողջությամբ մթազնաձ չէ նրանց երբեմնի իմաստը: Հայերեն համարժեքները *ոչ մի դեպքում, ոչ մի կերպ, բնավ, ամենևին* մակբայներն են, որոնք իրենց ժխտական նշանակությամբ բացառում են գործողության կատարման բոլոր ձևերը, բոլոր հնարավոր միջոցները: Քննարկվող ժխտականները նախադասության մեջ կիրառվում են ձևի պարագայի շարահյուսական գործառույթով և ընդհանրական ժխտման միջոցներ են: Օրինակ՝

Not werden wir *keineswegs* zu leiden *Ոչ մի դեպքում* մենք չպետք է haben¹⁶. կարիքի մեջ լինենք:

Այս ժխտականները հաճախ գործածվում են նաև առանձին՝ որպես նախադասության համարժեք բառեր: Ե՛վ գերմաներենում, և՛ հայերենում քննարկվող ժխտականները թեքվող չեն: Ի տարբերություն գերմաներենի՝ հայերենի *ոչ մի դեպքում* մակբայը կիրառվում է բայի ժխտական ձևերի հետ՝ ասույթին հաղորդելով սաստկացնող նրբերանգ:

Վերլուծությունից պարզ է դառնում, որ գերմաներենի ժխտական մակբայների հայերեն որոշ համարժեքներ վերլուծական կազմություն ունեն (*niemals / ոչ մի անգամ, nirgends, nirgendwo, nirgendwohin / ոչ մի տեղ, keineswegs, keinesfalls / ոչ մի դեպքում*): Հատկանշական է նաև այն հանգամանքը, որ հայերենի ժխտական նշանակությամբ մեկ մակբային գերմաներենում որոշ դեպքերում համապատասխանում են մեկից ավելի ժխտական մակբայներ:

Այսպիսով, որպես ժխտում արտահայտող բառաքերականական միջոցներ հանդես եկող ժխտական մակբայների քննության արդյունքում կարող ենք նշել, որ գերմաներենի մենաժխտական համակարգը հստակորեն հակադրվում է հայերենի բազմաժխտական համակարգին. գերմաներենում ժխտման կարգի արտահայտման վերոնշյալ միջոցները, նախադասության մեջ գործածվելով որպես ժամանակի, տեղի և ձևի պարագաներ, ժխտական իմաստ են հաղորդում ձևով հաստատական ստորոգյալին, դրանով հանդերձ՝ ամբողջ ասույթին, մինչդեռ հայերենի համարժեք միջոցները որպես կանոն կիրառվում են բայի ժխտական ձևերի հետ (*երբեք...չ-, ոչ մի տեղ...չ-, ոչ մի դեպքում...չ-* և այլն) և հանդես են գալիս

¹⁶ Մեջբերումն ըստ՝ **B. Kellermann**, *Der Totentanz*. Berlin, 1954, էջ 429:

որպես բարդ ամբողջություն՝ իրականացնելով ժխտման գործառույթ:

НАИРА ШАЧИЛВЯН – Типологические особенности отрицательных наречий немецкого языка. – В данной статье типологические особенности отрицательных наречий современного немецкого языка рассматриваются в сопоставлении с соответствующими фактами армянского языка. Последний выступает здесь в качестве языка-эталона. Отрицательные наречия являются лексико-грамматическими средствами выражения отрицания, которые интересны тем, что наличие их в составе предложения способствует проявлению своеобразных особенностей образования отрицательных предложений в разных языках, а также на разных этапах развития одного языка. В данной работе представлено, что указанными средствами выражения отрицания монологическая система современного немецкого языка противопоставляется полинегативной системе армянского. Монологическая система немецкого языка обычно объясняется общей тенденцией к максимально возможному соединению грамматических структур в этом языке. Здесь отрицательные наречия употребляясь в предложении в синтаксических функциях обстоятельства времени, места и образа действия придают отрицательное значение утвердительной форме сказуемого, а вместе с тем и всему высказыванию, осуществляя функцию общего отрицания, в то время как эквивалентные средства в армянском языке применяются с той же функцией, как правило, с отрицательными формами глагола и выступают как сложное целое. В армянском языке отрицательные наречия являются основными отрицательными элементами в предложении, так как их присутствие вызывает необходимость использования отрицательных форм глагола, в то время как обратное явление не свойственно армянскому языку.

Ключевые слова: *типологические особенности, отрицательное наречие, лексико-грамматические средства, полинегативный язык, монологический язык, двойное отрицание, отрицательное предложение, общее отрицание, синтаксическая функция, обстоятельство, семантическое поле*

NAIRA SHACHILVYAN – The Typological Peculiarities of the Negative Adverbs of the German Language. – In this article the typological peculiarities of the negative adverbs of modern German are presented in comparison with the corresponding facts of the Armenian language, which acts here as an etalon language. Negative adverbs are lexicogrammatical means of expressing negation, which are remarkable because their presence in the composition of a sentence contributes to the manifestation of peculiar features of the formation of negative sentences in different languages, as well as at different stages of the development of one language. It is shown that by the abovementioned means of expressing negation the mononegative type of the modern German language is opposed to the polynegative type of the Armenian language. The mononegative system of the German language is usually explained by the general tendency towards the maximum possible combination of grammatical structures in this language. In German negative adverbs may function in a sentence as adverbial modifier of time, place and manner and give a negative meaning to the affirmative form of the predicate and at the same time to the whole statement, performing the function of general negation, while the equivalent means in the Armenian language are used with the same function, as a rule, with negative forms of the verb and act as a complex whole. In Armenian negative adverbs are the main negative elements in a sentence, since their presence necessitates the use of negative forms of the verb, while the opposite fact is not typical here.

Key words: *typological peculiarities, negative adverb, lexico-grammatical means, polynegative language, mononegative language, double negation, negative sentence, general negation, syntactical function, adverbial, semantic field*